

Søkelys på demokratiet

Taler

August Lange

Dato

21 juli 1960

Omstendigheter

Innlegg i NRK radio

- 1 En svensk diplomat som jeg traff for en del år siden, hadde funnet meget overbevisende uttrykk for et viktig trekk i den diplomatiske livsholdning. Hvis noen esket hans mening om et eller annet aktuelt stridsspørsmål, ranket han seg, tok et lett tak i sine ulastelige jakkeoppslag, og sa: «Det tör man inte ha någon uppfattning om!» - Dermed var all videre diskusjon utelukket.
- 5

- Det er mulig at denne holdning er hensiktsmessig for diplomater. Men det er betenkelig hvis en slik reservert meningsløshet blir et vanlig atferdsmønster hos borgere i et demokratisk samfunn. Mye tyder på at flere og flere mennesker i
- 10 Norge etter den annen verdenskrig gir avkall på å ha meninger om det vi i gamle dager kalte «almene spørsmål». En gymnasiast på Hedemarken sa det sånn for et par år siden: «Dätte har je hældivis itno mæ.» Blant studerende ungdom i alderen 18 til 30 år er det forbausende få som gir uttrykk for meninger om samfunnsmessige og politiske spørsmål. Om flertallet gjelder det at hvis de i det
- 15 hele går omkring med standpunkter og meninger, så er de iallfall veldig flinke til å skjule dem.

- Gikk man dem på klingen, ville vel mange av dem si at hvorfor skal det i det hele tatt være så vesentlig å ha meninger? Og videre ville de tenke, men ikke si:
- 20 Hvorfor skal vi hevde meninger som det ikke lønner seg å hevde? - Et gammelt råd fra fedre til sønner lød: «Min sønn, vil du i verden frem, så bukk!» I våre dager uttrykkes den samme tanken slik: «Si ikke imot dem som har makta! Mén det de andre mener, vær konform, -så blir du godtatt, og du skal lenge leve i landet.»

25

Her er det åpenbart en forskjell mellom tiden før og etter den annen verdenskrig. Kravet om konformitet er blitt større, presset fra alle de krefter som

30 tilstreber konformitet, er blitt sterkere. Det er blitt færre kjettere, færre opposisjonelle.

Et av de viktigste kjennetegn ved det politiske demokrati er at et flertall som gir seg til kjenne i frie valg, sitter med den politiske makt. Men et like viktig kjennemerke er at mindretallenes rett er garantert, og at opposisjon ikke bare er
35 noe legalt, men et nødvendig ledd i hele systemet. Dette gjelder både om den opposisjon som kommer til uttrykk gjennom politiske og andre organisasjoner, og om det enkelte menneske. Opposisjonelle gruppers og individers ytringsfrihet er en av de sentrale verdier i demokratiet. Men det er med denne friheten som med så mange andre: blir den ikke brukt, så vil den litt etter litt gå
40 tapt. Og en av forutsetningene for at ytringsfriheten skal bli brukt, er at den enkelte borger har følelsen av at det nytter å bruke den. La oss rette søkelyset mot de tendenser i vårt samfunn som truer ytringsfriheten, og se om vi kan finne noen av årsakene til at de har gjort seg sterkere gjeldende i etterkrigstiden enn de gjorde før.

45 Først kan vi da slå fast at internasjonal spenning, kald krig, militærallianser og rustningsberedskap ikke gir gode utviklingsmuligheter for demokratiske samfunnsformer. Krigen er frihetens fiende nummer I, og krigsberedskapen kommer som en god nummer 2.

50 Den internasjonale spenning har tvunget en rekke små demokratiske stater inn i et dilemma som kan synes uløselig: for å trygge de demokratiske friheter har de politiske lederne funnet det nødvendig å gå inn i allianser med store militærmakter, og delta etter fattig evne i rustningskappløpet. Men dette vil si at
55 man for å forsvare demokratiet griper til midler som i sitt vesen er dypt fremmede for og farlige for det samme demokrati.

På skolen lærte vi at «hensikten helliger midlet» er et riktig stygt jesuittisk slagord. Mens de lærde strides om jesuittenes ansvar i denne forbindelse, har vår
60 tids kommunister vist seg svært flinke til å praktisere denne læren. Men når små demokratiske land ruster opp for å forsvare friheten, så er dette også et uvanlig klart eksempel på at man lar hensikten hellige midlet. I demokratiske land er det jo ingen som hevder at den militære beredskap i og for seg er et gode vi bør streve etter. Den er bare et middel som de politiske lederne ser seg nødt til å
65 gripe til fordi verden nå engang er som den er. Men så viser det seg at midlet etter hvert får ganske tydelige tilbakevirkninger på de samfunn og de politikere

som bruker dem. Når de militære lederne får i oppdrag å organisere et effektivt forsvar, så er det nærmest en selvfølge at de tenker strategisk. Og når det gjelder
70 valget av allierte, må generalene legge størst vekt på landenes strategiske beliggenhet og på deres antikommunisme. Men den trives som bekjent best i visse diktaturstyrte land.

I innledningen til NATO-traktaten heter det at medlemslandene forplikter seg
75 til å bidra til forsvaret av friheten, sivilisasjonen og den felles arv «på grunnlag av prinsippene om demokrati, individuell frihet og rettssikkerhet». Det er etter hvert blitt lenge mellom hver gang disse ordene siteres, - man har f. eks. ikke funnet grunn til å ta dem med i den brosjyren som Den norske atlantehavskomiteé ga ut i fjor til bruk i høyere skoler. Kanskje er grunnen til
80 forsiktigheten at enkelte av NATO-partnerne vanskelig lar seg passe inn i denne sammenheng.

Denne motsetning mellom mål og midler hos de ledende demokratier har ført til et misbruk av slagord som er forstemmende, sett fra et demokratisk
85 synspunkt. Vi har f. eks. fått uttrykket «Den frie verden» som en fellesbetegnelse på alle ikke-kommunistiske land. Denne frie verden kommer da bl. a. til å omfatte slike land som Portugal, Spania og Sør-Afrika.

Et annet slagord som er blitt flittig misbrukt, er «solidaritet». Solidaritet betyr
90 én for alle og alle for én. Men i de siste ti år har vi hatt mer enn ett eksempel på at de større NATO-partnere forfølger sine spesielle mål på en måte som små demokratiske land ikke har noen som helst grunn til å solidarisere seg med.

Slike slagord kan man bruke fordi man regner med at det store publikum ikke
95 har muligheter for å gå dem kritisk etter i sømmene. På den måten får den alminnelige avisleser og radiolytter et forenklet og forfalsket bilde av den verden de lever i. Av og til må en minnes propagandaminister Goebbels' berømte grunnsetning: «Man muss mit der Wahrheit lügen können» - man må kunne lyve med sannheten.

100 De tendenser jeg her har nevnt, gjør seg heldigvis mindre sterkt gjeldende i dag enn de gjorde i perioden fra 1948 til 53, og vi har dessuten her i Norge grunn til å prise oss lykkelige over at våre egne politiske ledere har vært relativt måteholdne i bruken av de vill-ledende slagord. Men gjennom de internasjonale
105 nyhetsbyråer rekker de likevel fram til de tusen hjem i vårt land, og de

propagandametoder som kom i bruk i den kalde krigens periode, har etter alt å dømme satt varige spor etter seg. Ikke minst har de satt spor hos den ungdom som er blitt voksen etter 1945, og som ikke har kjent noen annen verden enn atomstrategiens og militærblokkenes. Denne ungdom har i stor utstrekning fått sine tankevaner og reaksjonsmåter formet av propagandaens svart-hvitt-tegning, skjemativering og ensidige utvalg av kjensgjerninger. Det er ikke noe å undre seg over at virkningen har vært sløvende. Når ordene frihet, demokrati og solidaritet lenge nok lyder ut av høytalerne og står å lese i avisoverskriftene - brukt som våpen i den psykologiske krigføringen tjeneste - så ender det med at de for ungdommen blir like meningsfylt som «Glade jul».

At hensikten helliger midlet, viser seg ikke bare i den internasjonale politikk, men også i enkelte forholdsregler som er truffet i vårt eget land. Den 15. desember 1950 vedtok Stortinget «Midlertidig lov om særlige rådgjerd under krig og lignende forhold». Denne midlertidige lov - populært kalt beredskapsloven - kan altså i år feire sitt 10 års jubileum. Det er sjelden den blir nevnt, - og dette er et av vidnesbyrdene om at vi er blitt ikke så lite sløve. Den inneholder meget vidtgående bestemmelser om delegering av lovgivningsmakt til regjeringen, og åpner adgang til å gjøre avvik fra gjeldende lov på en rekke punkter. Bl.a. gir den hjemmel for unntak fra den grunnleggende regel om at den som er fengslet, skal fremstilles for en dommer innen 24 timer. Det heter: «Pågrepelse etter straffeprosesslovens kapittel 19 kan foretas uten hensyn til størrelsen av straffen for den handling mistanken gjelder. Fremstillingen av den pågrepne for dommer eller påtalemyndighet skal skje snarest mulig, men det er ikke nødvendig å overholde fristen etter straffeprosesslovens §§ 235 og 236.»

Denne loven ble vedtatt under presset av en meget spent internasjonal situasjon. Tiden burde snart være inne til å oppheve den igjen, fordi den innebærer en farlig uthuling av grunnleggende demokratiske rettsprinsipper.

Vi har også noe som heter «overvåkingspolitiet». Et vakkert navn, ikke sant? Hva disse overvåkerne egentlig bestiller, får vi høre lite om, men vi vet at de fins, og navnet vekker assosiasjoner om alt annet enn demokrati.

De tiltak jeg her har nevnt, er ikke egnet til å stimulere den fri meningsbrytning om avgjørende spørsmål i samfunnsliv og politikk. De har tvert imot hos mange mennesker skapt en allmenn ytringsfrykt. Men slik frykt er en av ytringsfrihetens farligste og lumskeste fiender.

Vil en forsøke å finne årsakene til slike holdninger, kan en ikke stoppe opp ved de ting jeg hittil har nevnt. Den internasjonale spenning, militærblokkene og atomstrategien er vesentlige trekk i bildet, men det er alt sammen ledd i en større
150 sammenheng. Det dreier seg om tendenser som har sin rot i det tekniske grunnlag for moderne sivilisasjon, i den måten produksjonslivet og samfunnslivet er organisert på. Det dreier seg om vilkårene for enkeltmenneskets frihet i de høyt industrialiserte samfunn.

155 Karakteristiske trekk ved disse samfunn er bl. a. massekommunikasjonsmidler, en stadig mer omfattende og vitenskapelig underbygd reklame, og masseproduksjon av standardiserte varer. Den alt overskyggende målsetning er økning av produksjonseffektiviteten. Uten opphør arbeider reklamen for å få oss til å tro at vår selvaktelse bare er en funksjon av andres aktelse, og den er igjen
160 avhengig av at vi kjøper, bruker og eier nettopp de varer som produsenten ønsker å selge.

Liksom våre forbruksvaner formes av reklamen, slik formes våre sinn av presse, film, radio og fjernsyn, - våre begreper om hva som er stygt og pent, godt og
165 ondt, morsomt eller sørgelig. For underholdningsindustrien er vi alle forbrukere, og her dreier det seg også om standardisert masseproduksjon. - Karakteristisk er det at et av tidens moteord - ved siden av «effektiv» - er avkobling. Det vesentlige er at vi skal bort fra noe, mens spørsmålet om hva vi kobles over til, kommer i annen rekke.

170 Et annet moteord er «tilpasning». Men tilpasning kan bety så mye. Ordet har et positivt innhold hvis det betyr at individet vokser inn i en sosial sammenheng uten å oppgi sitt personlige særpreg. Bare den som har bevart sin individualitet og utviklet de positive muligheter den bærer i seg, kan gå inn som givende og
175 aktivt medlem av et fellesskap. Den tilpasning som tar sikte på å gjøre den asosiale sosial, å gi den ensomme kontakt med andre, den har et positivt innhold.

Men det fins også en negativ tilpasning. Det er den som gjør den originale banal,
180 som visker ut den enkeltes særpreg, som standardiserer og depersonaliserer mennesket. I det moderne samfunn er vi alle utsatt for mektige krefter som virker i retning av en slik negativ tilpasning.

185 Det ville være grunn til dyp pessimisme hvis det ikke var for en ting som alltid
på nytt gir håp: menneskenes barn i dag blir født med de samme egenskaper og
muligheter som barn har hatt i titusener av år. Små barn er levende. De har
fantasi og umiddelbarhet, mykhet og rytmesans, nysgjerrighet og vitebegjær. De
har oppriktighet og vet ikke hva konvensjoner er. De har evnen til å gi seg helt
190 hen i den følelsen som behersker dem i øyeblikket, enten det nå er glede eller
skuffelse, forventning eller sinne, og de har evnen til å uttrykke sine følelser på
en meget overbevisende måte. Sist, men ikke minst: de er så vidunderlig
forskjellige - for de er ennå ikke blitt standardisert.

195 Et av målene for oppdragelsen i hjem og skole kan formuleres slik: det gjelder å
berge over i voksen alder så mye som mulig av de kvaliteter et sunt barn har.
Dess mer av disse kvaliteter ungdommen har i behold, dess mer
motstandsdyktig vil den være overfor alle de livsødeleggende krefter i det
moderne samfunn.

200

Diktere som Karin Boye, Aldous Huxley og George Orwell har advart oss mot
den fremtid vi går i møte. Fremragende vitenskapsmenn gjør det også. En av
dem er den amerikanske psykolog og sosiolog Erich Fromm. For noen år siden
ga han ut en bok med tittelen «The Sane Society», der han analyserer dagens
205 samfunn i USA. Han skriver: «Selv om vi ikke kan se bort fra den enorme
forskjell mellom den fri kapitalisme og den autoritære kommunisme i dag, er det
kortsynt ikke å se likhetene, særlig slik de vil utvikle seg i fremtiden.»

Når en leser forfattere som dem jeg her har nevnt, kan en stundom komme til å
210 lure på om vår egen maktelite, de industrielle og politiske ledere,
opinionsekspertene og reklamepsykologene, noen gang har tid og overskudd til
å lese slikt, og hvilke tanker det eventuelt vekker hos dem. Mener de at disse
fremtidsperspektiver er hjernespinns fra livsfjerne diktere og teoretikere, som det
ikke er noen grunn til å ta alvorlig? - Eller tenker de slik: «Ja, det er nok ingen
215 tvil om at utviklingen går i retning av det disse forfatterne skildrer. Men det er
ikke noe å gjøre ved det, -utviklingen må gå sin gang, den kan ikke stanses og
ikke endres. Framsteget må fortsette!»

Eller reagerer enkelte av de mektige menn slik som mange av oss andre:
220 Fremtidsperspektivene er skremmende, men hva kan vi gjøre? Det veldige
samfunnsmaskineri, produksjonsapparatet og militærmaskinen er sterkere enn
oss. Vi har ikke lenger herredømme over det. - I så fall kjenner disse medlemmer

av makteliten seg like maktesløse som millioner av små funksjonærer og
forbrukere.

I denne følelsen av maktesløshet ligger til syvende og sist den største faren for
vårt demokrati. Vil vi verge oss mot denne passive selvoppgivelse, trenger vi
først og fremst å gjenreise troen på det som er selve grunnverdien i et
demokratisk samfunn: det enkelte menneskes verd, dets individuelle særpreg,
dets frihet. I et demokratisk samfunn er mennesket ikke et middel for staten,
produksjonen eller militærmakten, men et mål i seg selv. Idealet er ikke det
brukbare, men det skapende menneske.

Vi må se i øynene de farer som truer demokratiene innenfra, og derfor trenger vi
kritisk analyse av vårt eget samfunn og av de utviklingstendenser som gjør seg
gjeldende her. Det er det vi skal bruke vår ytringsfrihet til. Gjør vi ikke det, kan
ingen militærberedskap hjelpe oss, og vi kan komme til å oppleve at demokratiet
langsomt dør bak sitt skjold.

Kilde

Torild Skard (red): Ny radikalisme i Norge. Oslo 1967, s. 117-122.

Emner

Demokrati

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/sokelys-pa-demokratiet>